

УДК 930.1(438)

Є. Г. Сінкевич

Херсонський державний університет

КРАКІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА: РЕФЛЕКСІЯ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ 1900–1918 рр.

Показана роль представників краківської історичної школи у політичному та громадському житті регіону. Проаналізовано концептуальні положення, персональний внесок її репрезентантів, значення та наслідки їхнього суспільно-політичної діяльності в оцінках польської історіографії.

Формування краківської історичної школи безпосередньо пов'язане з наслідками «весни народів». У нових умовах австрійські правлячі кола змушені були враховувати зростання самосвідомості націй, що входили до складу імперії. Переломним у цьому сенсі став 1869 рік, коли імперія перетворилася на дуалістичну – Австро-Угорську. Певних поступок у політичному та культурному житті добилися й поляки. Запровадження 1869 р. в Ягеллонському університеті

кафедри історії Польщі стало подією, що вийшла далеко за локальні межі. У Східній Галичині аналогічна кафедра в Львівському університеті виникла тільки 1875 р. Таким чином, Ягеллонський університет став своєрідним центром польської історичної науки.

Поетапна колонізація кафедр, де досліджувалася історія Польщі та Австрії вселяла надію, що шляхом цілеспрямованого мирного тиску на владу можна добитися відродження втраченої державності. Ключові представники краківської історичної школи В.Калінка, Ю.Шуйський, С.Смолка, М.Бобжинський вважали, що всі негаразди, які звалилися на Річ Посполиту наприкінці XVIII ст., були викликані, перш за все, внутрішніми чинниками. У минулому країни вони вбачали урок, який має засвоїти нація. Характерно, що школа черпала свої ключові засади з ідеології «станчиків». Краківський часопис «*Pregląd Polski*» опублікував серію памфлетів під заголовком «Тека станчика» («Папка блазня»), де висміювалася змовницько-повстанська тактика спрямована на відновлення державності. Характерно, що ключові представники краківської історичної школи поряд із науковою діяльністю брали активну участь у політичному та громадському житті регіону [8].

Які об'єктивні фактори та суб'єктивні чинники обумовили формування, розквіт і занепад школи? Відповідь на це питання, очевидно, необхідно шукати у самому процесі розвитку суспільно-політичних, економічних та культурно-освітніх процесів, які склалися на початку XX століття, а також у стані польської історичної науки і впливі на неї європейської історіографії.

Створення політичних партій і розгортання національно-визвольного руху, поява неоромантизму, що набув особливого розвитку напередодні Першої світової війни [17, s.19], помітно вплинули на тогочасну польську історіографію. Місце апатії після низки повстань XIX століття зайняло зацікавлення політичними концепціями [23, s.117]. Відбулася зміна суспільно-політичної функції польської історичної науки. На вимогу суспільства історики, відійшовши від методологічних експериментів, повернулися до написання традиційних історичних праць, які могли пояснити долю народу; історіографія переорієнтувалася на практичні цілі [5, с.38]. Суспільним явищем і науковою подією польської історіографії початку XX століття стало завершення дискусії щодо поглядів на історичне минуле Речі Посполитої між представниками варшавської і краківської історичних шкіл, а також молодій генерації істориків, які представляли неоромантичний та модерністський напрямки. На переконання опонентів, краківська історична школа, перебуваючи під впливом німецької науки перебільшувала роль держави в історії, а також фактів, які обумовили занепад польської держави, сприяючи негативній оцінці минувшини. Підпорядкування історичної науки політиці, ідеологізація історії не свідчать про відхід школи

від критеріїв науковості та заперечення наукових цінностей. Однак такий зв'язок історії й політики витворив суб'єктивні оцінки про слухність чи помилковість певних напрямів політичної думки, які наклали відбиток на історичні праці [12, s.56]. Польська історична наука характеризувалася появою та вкоріненням історико-політичних міфів: «історичних кордонів» 1772 р.; ідеї місії давньої Речі Посполитої на Сході, «підмурку» християнства супроти орд кочовиків; загальнокультурної вишості польського народу над українським, що вплинуло на свідомість частини суспільства [2, с. 84–85]. Вона була інструментом формування як масової польської національної свідомості, так і професійної – історичної. Звернення до минулого, поширення «ягеллонської ідеї», ідеалізація шляхетської Речі Посполитої прислужилися зміцненню національної свідомості та патріотизму у польському суспільстві, ідеї відбудови держави. На переломі століть дала про себе знати криза позитивістської моделі історії, розвивалися нові підходи, виникла необхідність у переорієнтації попередніх поглядів на історію нації. І знову, як і раніше, завдання польської історіографії пов'язувалися з критичною рефлексією над історією національної історіографії. Відомий публіцист М. Соколніцкі здійснив сміливу спробу започаткування важливого методологічного дослідження «Нарис і розвиток думок про історію» [21, s. 213–231; 22, s. 13–19]. Його праця є цікавою з погляду на бачення в ній концепції розвитку історіографії в нових умовах початку ХХ ст.

На формування методологічних поглядів польських істориків вплинули різноманітні чинники, серед яких були нові напрями європейської історіографії (німецької, французької, італійської і російської). В Європі спостерігалось поживлення теоретичних і методологічних роздумів над історією, здійснювалися спроби переоцінки підходів до предмету та характеру історичного пізнання, методів дослідження тощо. Європейська рефлексія над теорією і методологією історії була представлена багатьма знаними філософами, соціологами, теоретиками культури та істориками, такими як В. Вільдельбрант, Г. Ріккерт, А. Бергсон, М. Вебер, Ф. Ніцше, П. Лякомбе, А. Берр, Г. Майер, Н. Кареев, П. Виноградов та інші. Науковці критикували позитивістську модель історії. Серед історіографічних течій на теоретичні принципи історіографії справили значний вплив «філософія життя» Вільгельма Дільтейа та вчення неокантіанства.

Свої погляди В. Дільтей розвинув у полеміці з методологією англо-французького позитивізму, який, на його переконання, спотворював історичну дійсність задля її наближення до понять і методів природничих наук. Вчений відмежував гуманітарні науки, що мають справу з пізнанням духовного світу людей, від природничих, які досліджують предметні явища. Свої подальші міркування він втілював у теорії розуміння, що зводилася до тези – «природу ми пояснюємо, а духовне життя розуміємо» [7, с. 151–152].

Творчість філософів Баденської школи неокантіанства Вільгельма Віндельбанда та його учня Генріха Ріккертта була ще однією спробою переорієнтації теоретичних основ пізнання. В. Віндельбанд запропонував класифікувати науки не за предметом вивчення, а за методом. Оскільки природничі науки встановлюють загальні закони, то вони є «номотетичними», а соціальні, які описують певні факти в історичних обставинах, є «ідеографічними» [7, с. 155]. Г. Ріккерт, погоджуючись із розмежуванням природничих і гуманітарних наук, вважав, що наукове пізнання у перших мало за мету встановлення загальних понять, а в других – загальні поняття є лише вихідним моментом для розуміння особливого та неповторного. Таким чином, у природничих науках переважає генералізуючий метод, а в гуманітарних – індивідуалізуючий [4, с. 145]. Погляди цих учених були своєрідною альтернативою прихильникам «філософії життя». На противагу психологізму попередніх науковців, вони стверджували, що лише на підставі логічного аналізу можна дійти всебічного розуміння можливостей історичного пізнання. У центрі уваги неокантіанців опинилася логіка історичного дослідження, а не проблема розгортання історичного процесу [1, с. 47].

Однак і надалі більшість фахових істориків продовжували розглядати історію з позицій позитивізму. Такий стан речей, запроваджений неокантіанцями, намагався виправити німецький соціолог, економіст, історик М. Вебер. Він запозичив у Г. Ріккертта тезу про необхідність вивчення не світу переживань історика, а логіки утворення тих понять, якими той оперує. Далі вчений відійшов від поглядів Г. Ріккертта і висунув постулат про необхідність створення істориком у процесі пізнання «ідеальних типів» – ідеальних понятійно-логічних конструкцій, які базуються на узагальненні емпіричного матеріалу історичних документів [10, р. 283]. На переконання М. Вебера, «ідеальні типи» є тим інструментом, який міг би дати можливість оволодіти емпіричними даними і пояснити реальні історичні відносини минулих періодів. Значним його досягненням стала побудова нової соціологічної парадигми історії, яка опиралася на врахування культурно-ціннісних параметрів людської соціальної дійсності та суб'єктивних конструктивних можливостей історика [4, с. 148].

Зазначені методологічні зміни в європейській історіографії не оминули й польську історичну науку. На початок ХХ ст. позитивістська історіографія на польських теренах також вичерпала себе. Назріла потреба створення нової концепції національної історії. Позитивістські краківська та її опонент варшавська історична школа переживали кризу. Варшавські історики еволюціонували, наблизившись у своїх поглядах до ендеків. Більшість краківських учених поділилися на кілька напрямів і шкіл, зберігши відданість консервативним настроям [6, с. 432–433]. Ще 1896 р. молоді краківські історики виступили проти створеної краківською школою концепції національної історії. На про-

тивагу своїм старшим колегам (вчителям) вони стали на захист романтичних ідеалів. Важливим моментом у розвитку польської теоретичної та методологічної рефлексії був III з'їзд польських істориків, який відбувся у Кракові 1900 р. [19, s. 271]. На з'їзді визнано за необхідне опрацювання нової синтези польської історії, що відповідала б актуальному стану історичної науки [16, s.24]. «III з'їзд польських істориків не закривав епохи позитивізму і не відкривав нової – неоромантизму і модернізму, не стільки ділив, скільки поєднував обидва ті типи мислення про історію» [14, s. 237].

Процес переходу від позитивістської до неоромантичної методології сприяв появі нових напрямів, серед яких виділилися історико-правовий, економічний, культурницький та інші. Зміни у польській історіографії проявилися й в участі її представників в європейських дискусіях. Обговорення концепції К. Лямпрехта серед польських істориків почалося ще 1894 р. і тривало до 1908 р. [15, s. 413]. Різні відгуки на його праці – від апологетичних до критичних – спонукали до дискусії, до переосмислення ключових проблем методології та практики історичних досліджень, до роздумів над теоретичними проблемами історичної науки. Один із фундаторів варшавської історичної школи Т. Корзон дотримувався думки, що позитивні сторони концепції К. Лямпрехта не є новими, а запозичені в його попередників. Слідом за ним цю думку повторив молодий польський історик Ш. Аскеназі, який критично оцінював науковий доробок німецького вченого. Т. Корзон на відміну від Ш. Аскеназі зараховував К. Лямпрехта до економічного (соціологічного) напрямку, і наголошував, що німецький історик окрім економічних проблем, приділив увагу й політичним подіям [13, s. 78].

Не всі польські дослідники були прихильниками німецької історіографії, деякі з них високо оцінювали здобутки французьких науковців. Завдяки цьому популяризувалася нова французька історіографія, яка «реабілітувала індивідуальність у науці», глибину філософського погляду на історію, виокремлення гуманістичних елементів, утримання постійного контакту з життям народу, схильність до інтуїтивного трактування історичної дійсності тощо [16, s. 51].

Як видно із зазначеного вище, на початку ХХ століття в європейських країнах фактом залишався глибокий інтелектуальний перелом у світобаченні, пов'язаний із кризою позитивістської методології та залученням до наукового світогляду неокантіанських підходів. У той час методологічні дискусії в Європі вплинули на історичну думку, спонукаючи мислителів до перенесення пізнавальних зусиль із механістично-еволюціоністських позицій позитивізму на індивідуально-культурницькі зразки неокантіанства [7, с. 143–163]. Суспільно-політичні умови розвитку європейських народів на зламі століть і тогочасні інтелектуальні обставини витворили в національних історичних науках Центрально-Східної Європи дві головні теоретичні течії. На думку Л. Зашкільняка,

першу характеризувало збереження зв'язку історії з іншими природничими та соціальними науками, опора на їхні пізнавальні здобутки, прагнення відстояти самостійність науки від політики та ідеології. Друга течія, що зазнала впливу суб'єктивно-інтуїтивних пошуків, тяжіла до неповторних та індивідуалістичних духовно-культурних явищ, притаманних як кожній особистості, так і націям. Представники цієї течії розвивали ідею генетичного зв'язку цивілізаційного розвитку європейських народів, виокремлюючи націю як неповторний соціально-культурний феномен із винятковими якостями. Наслідком цього стала поява неоромантичної історіографії, яка під впливом політики та ідеології абсолютизувала своєрідні риси історичного розвитку кожної нації, протиставляла її іншим [3, с. 37–38]. Неоромантичні традиції в історіографії визначили відхід від критеріїв науковості та підпорядкування історії національно-політичним інтересам. Одночасно з неоромантизмом прогресував модерністський напрям з його прагненнями взаємозв'язку історії із суспільними науками: антропологією, економікою, етнологією, психологією, соціологією та іншими.

Для неоромантиків характерним було відновлення на новій теоретичній основі романтичних уявлень про минуле. Попередниками польського неоромантизму і модернізму були Ш. Аскеназі та К. Потканський. У перші десятиліття ХХ ст. під вплив неоромантизму потрапила більшість молодих польських істориків. Нові наукові методи, що проникали в історіографію з соціології, психології та інших наук, засвоювалися на позитивістському ґрунті. У цей період навіть майбутні прихильники неоромантизму не змогли повністю уникнути позитивістських методологічних принципів. До них належали А. Шельонговський, Б. Дембінський, О. Бальцер, Ш. Аскеназі та ін. Генерація молодих істориків при оцінці національного минулого дедалі частіше схилялася до крайнього «оптимізму», щоб зняти провину з польського народу за крах Речі Посполитої. Обґрунтування шукали в історії польських національно-визвольних змагань ХVІІІ–ХІХ ст. Історичні ідеологи національної демократії, визвольного руху та консерватори, які репрезентували відмінні погляди на польську історію, зближувалися у висвітленні історії давньої Речі Посполитої. Вони висловлювали необхідність перегляду панівних на той час поглядів і виступали проти «песимістичної» візії краківської історичної школи щодо польського минулого [16, s. 64]. Дедалі більше дослідників надавали перевагу «оптимістичній» візії минулого, що спонукала пробудження польських національних почуттів. Так, Ш. Аскеназі багато зусиль доклав на доведення «наукової невідповідності й політичної другорядності» поглядів, які сповідувала краківська історична школа. Політичну шкоду «песимізму» вбачав в тому, що він формував «політичну самосвідомість» суспільства сприяючи поширенню позицій угодовства [9, s. 367, 385]. Із початком другого періоду в розвитку нео-

романтизму науково-критичний аспект відійшов у минуле, підпорядкувавшись політико-ідеологічному. Неоромантична «оптимістична» візія минулого Польщі опинилась під вагомим впливом сформованих раніше міфологем, основними серед яких були: право відбудови та збереження Польщі в «історичних кордонах» 1772 р. і пов'язані з нею ідеї «цивілізаційного просування» на Схід шляхом поширення західної культури; створення на кресах «підмурку» християнського світу. Із початком Першої світової війни історія перетворилася на знаряддя пропаганди польського питання і стала предметом політичних дискусій між опозиційними угрупованнями [18, s. 22].

У підсумку, можемо констатувати – на початку ХХ століття перед польською історіографією більш чітко проявилися нові суспільні функції. У цей період, з одного боку, посилювалися визвольні процеси; а, з другого – загострилася класова та політична боротьба, які втягнули істориків до ідеологічного і політичного протистояння значно більше ніж то було раніше. Тому, польська історіографія зазначеного періоду представляла собою розмаїту мозаїку. Відійшли від активної наукової творчості знані репрезентанти краківської історичної школи: С. Смолка та М. Бобжинський. Постулати епігонів варшавської історичної позитивістської школи (на відмінну від краківської історичної школи) – Т. Корзона і В. Смоленського – зайняли у перші десятиріччя ХХ ст. належне місце серед нових напрямів [11; 20]. Однак, уже не ці мислителі були головними промоуторами.

Бібліографічні посилання

1. **Губман, Б. Л.** Смысл истории: очерки современных западных концепций / Б. Л. Губман. – М., 1991.
2. **Дашкевич, Я. Р.** Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / Я. Р. Дашкевич // Україна в минулому. – К.; Л., 1994. – Вип. 6.
3. **Зашкільняк, Л. О.** Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Л. О. Зашкільняк // Михайло Грушевський і українська історична наука: зб. матер. конф. / За ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Л., 1999.
4. **Зашкільняк, Л. О.** Методологія історії від давнини до сучасності / Л. О. Зашкільняк. – Л., 1999.
5. **Зашкільняк, Л. О.** Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (до питання про соціальну функцію історії) / Л. О. Зашкільняк // Пробл. слов'янознавства. – Л., 1993. – Вип. 45.
6. Історіографія історії нового времени стран Европы и Америки: учеб. пособ. – М., 1990.

7. История буржуазной социологии XIX – начала XX вв. / АН СССР, Ин-т социол. иссл-ний; Отв. ред И.С.Кон. – М., 1979.
8. **Мокляк, Я.** Українська молодь в програмі ордену Змертвихвстанців. Дві думки у справі «руського інтернату» у Львові (Валеріан Калінка і Степан Качала) / Я. Мокляк // Південний архів. Іст. науки. – 2002. – Вип. 7.
9. **Askenazy, S.** Pisma Włodzimierza Spasowicza / S. Askenazy // Wczasy historyczne. – Warszawa, 1902.
10. **Breisach, E.** Historiography. Ancient, Medieval and Modern / E. Breisach. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1983.
11. **Grabski, A. F.** Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki / A. F. Grabski // Polska myśl filozoficzna i społeczna. – Warszawa, 1975. – Т. 1. – S. 456–534.
12. **Jaskólski, M.** Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej / M. Jaskylski // Historia. Studia Metodologiczne. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1984. – Т. 14.
13. **Korzon, T.** Historia / T. Korzon // Pisma Tadeusza Korzона. Listy otwarte. Mowy. Rozprawy. Rozbiory: W 4 t. – Warszawa; Lublin; Łódź, 1916. – Т. 2.
14. **Maternicki, J.** Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa, 1990. – Т. 1.
15. **Maternicki, J.** Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa, 1990. – Т. 2.
16. **Maternicki, J.** Historiografia Polska XX wieku / J. Maternicki. – Wrocław, 1982. – Cz. 1: 1900–1918.
17. **Maternicki, J.** Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne / J. Maternicki. – Warszawa, 1975.
18. **Maternicki, J.** Kontrowersje wokół idei jagiellońskiej w historiografii polskiej przełomu XIX i XX wieku / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1992. – R. 36. – № 4.
19. **Maternicki, J.** Między tradycją a nowoczesnością. Spory metodologiczne na III zjeździe historyków polskich w Krakowie w 1900 r. / J. Maternicki // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. – 1980. – R. 25. – № 2.
20. **Maternicki, J.** Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich / J. Maternicki // Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice.– Warszawa, 1979.– S.161–218.
21. **Sokolnicki, M.** Polska myśl historyczna od Naruszewicza do Lelewela / M. Sokolnicki // Biblioteka Warszawska. – 1905. – Т. 3.
22. **Sokolnicki, M.** Upadek polskiej myśli historycznej / M. Sokolnicki // Krytyka. – 1905. – Т. 1.
23. **Wereszycki, H.** Historia polityczna Polski 1864–1918 / H. Wereszycki. – Wrocław; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1990.

Надійшла до редколегії 24.04.07.